

Ђуро Вујовић:

О ГРЕШКАМА КПЈ У ЦРНОЈ ГОРИ 1941—1942. ГОДИНЕ

У свом излагању осврнућу се само на два питања, једно због њиховог недовољног а дијелом и нетачног освјетљавања у *Прегледу историје Савеза комуниста Југославије*, а друго због тога што их сматрам важним са гледишта објективног приказа историјских догађаја у Црној Гори у првој години народноослободилачког рата. Та питања су: о третману тзв. лијевих грешака у Комунистичкој партији у Црној Гори 1941—1942. године и о утицају економског фактора на војне и политичке прилике у Црној Гори у истом периоду.

Потреба за научним расвјетљавањем питања лијевих скретања у Комунистичкој партији у Црној Гори у току прве године НО рата јавила се бар од када се ово питање почело на овај или онај начин третирати у литератури. Да не би било, како се показује, неправилних тумачења, треба га, бар у начелу, поставити на право мјесто и дати му праву мјеру. Чини се да се осјећа потреба да поред историчара овдје нешто кажу и политичари, односно актери војно-политичких догађаја у Црној Гори из времена о којем је ријеч, јер би се тако вјероватно омогућило лакше сагледавање размјере, као и узрока и последица односне појаве, без заташкавања, али и без преувеличавања или чак нетачног приказивања, какво је, на примјер, оно у књизи Фрање Туђмана: *Стварање социјалистичке Југославије*. Баш примјер Туђмана као да нам говори да би требало да у првом реду ми, мислим на црногорске историчаре и политичаре, дамо своју ријеч о овоме и пружимо историографији научну анализу односног питања, тим прије што се налазимо пред писањем вишетомне историје Савеза комуниста Југославије. Да је сазрела потреба за овим даје нам за право и *Преглед историје Савеза комуниста Југославије*, у којем је ово питање дотакнуто са неколико реченица, али и овдје не савим тачно и не на правом мјесту.

Проблем лијевих скретања сам по себи захтијева студиозно и свестрано сагледавање свих околности у вези са њим. Иначе би се запало у фетишизацију основних извора, које представљају писма ЦК КПЈ ПК-у у вези са овим, какав се случај догодио и Туђману, који се, како изгледа, користио само овим изворима, сматрајући да је довољно ограђен тиме што потичу од највећег руководећег органа у земљи. У свом излагању покушаћу да дам кратак приказ овог питања, немајући других претензија сем да то буде повод за дискусију на овом скупу или на неком другом

пригодном мјесту, како бисмо били у могућности да у догледно вријеме преко стручне штампе, а свакако у будућој вишетомној историји Савеза комуниста Југославије, дамо научно тумачење односно појаве у Црној Гори.

Народноослободилачки покрет у Црној Гори карактерише од првог дана његовог избијања, а нарочито у првој години рата, велика динамичност. Већ та чињеница олакшава нам да схватимо могућност појаве извјесних скретања, која су се у Црној Гори манифестовала углавном као лијева скретања. У извјесној мјери то је дошло до изражаја и због одређених специфичности у развоју НОБ, затим због недовољних и нередовних веза ЦК са ЦК-ом, као и ЦК са нижим партијским форумима и најзад због субјективних слабости у Партији, односно у првом реду због тога што делегати ЦК КПЈ у Црној Гори „нијесу успјели да обезбиједе спровођење правилне линије ЦК“. Већ по природи ствари морају се сматрати најодговорнијим они људи који су то стварно и били, односно који су били непосредно задужени за спровођење правилне политике линије ЦК. Но то је за ову дискусију споредно. Основно је утврдити карактеристике, степен и размјере тих скретања и како и колико су она утицала на развитак политичких и војних прилика у Црној Гори у току рата.

По мом мишљењу, основни недостатак у партијској организацији у Црној Гори 1941. и почетком 1942. године је лежао у извјесним елементима недовољног схватања карактера народноослободилачке борбе. Ово се огледа у теорији о тзв. другој или вишој етапи народноослободилачке борбе, која је, према неким партијским документима, наводно већ била на помолу на почетку 1942. године. Отуда и термин „антифашистичка револуција“, који је уобичајан још на почетку самог рата, у 1941. години, отуда, најзад, и тврдња да су НОП одреди и друге партизанске јединице оружани органи Партије. Можда чак и лозинка „Црвена је армија с нама — пobjеда је наша“, која се у Црној Гори почела употребљавати уз општејугословенску „Смрт фашизму — слобода народу“, указује на тенденцију у овом правцу, како је уочено у неким документима. Међутим, самим тим што се ова схватања појављују у ондашњој партијској штампи и документацији није одговорено и на питање колико су она стварно узела маха и колико су и како у пракси утицала на развитак народноослободилачког покрета у Црној Гори. Још мање се при оцјени овог питања смијемо поводити искључиво за писмима ЦК КПЈ, која су, као што знамо, не само у црногорском него и у сваком другом случају, увијек оштро осуђивале све појаве које су одударале од правилне политичке линије ЦК, па макар оне биле и само у клици и макар тек почеле да показују тенденцију развоја.

С тог гледишта, анализирајући шире прилике у Црној Гори, сматрамо да су многе од критикованих појава биле тек на помолу, а неке су само теоријски постојале. Узмимо на примјер тврдњу да су НОО у Црној Гори били „органи војних штабова за вршење

послова у позадини“, какву је изложио Туђман у својој књизи на основу буквалног схватања и једностраног коришћења писма ЦК КПЈ ПК-у од 22. децембра 1941. године, у којем се критикује схватање црногорских комуниста да су НОО органи војске. Ово писмо је дошло у вријеме када су НОО у Црној Гори, и то углавном сеоски и општински, били тек у фази формирања, а од среских НОО само су три била формирана (два у новембру и један у децембру), а сви остали су формирани у првом тромјесечју 1942. године, док је Покрајински НОО за Црну Гору и Боку формиран 8. фебруара 1942. године. На тај начин погрешно схватање улоге и карактера НОО, које је исправљено добијањем писма ЦК КПЈ, није дошло, а није ни могло доћи, до изражаја у пракси, већ су и овдје, као и у другим крајевима наше земље, НОО били и остали органи нове народноослободилачке власти. Свакако захваљујући помоћи коју је ЦК КПЈ пружио ПК-у за Црну Гору, Боку и Санџак, негативне тенденције, које су у већој или мањој мјери тражиле своју афирмацију, нијесу прерасле у озбиљну опасност која је могла угрозити интересе и тековине народноослободилачке борбе у Црној Гори. Само једна од ових појава, наиме ликвидација шпијуна и петоколонаша, захватила је озбиљније размјере и стварно нанјела штете ослободилачком покрету, али о њој се на непосредан начин у материјалима ЦК почело говорити тек онда када је прерасла у стварну опасност и почела у јачој форми да одражава негативне посљедице. Колико је ова појава у вези са погрешним схватањима која сам малоприје поменуо, а која су, како ја видим, била пролазне или чак само теоријске појаве, питање је за дискусију. По мом мишљењу, она није толико посљедица ових схватања колико извјесних скретања која су се манифестовала у неправилном односу Партије и војске на штету руководеће улоге Партије. Уз то такође иде неразрађивање и непроналажење адекватних и ефикасних инструмената, преко којих се имало обезбиједити правилно примјењивање утврђеног критеријума и поштовање јасно одређених надлежности и компетенција, које нијесу смјеле бити нарушене нити прекорачене. Карактеристичан је у овом погледу случај Словеније, гдје су такође јаче дошле до изражаја тенденције секташких скретања, али гдје је руководство Партије на челу са Кардељем знало да поведе одлучну борбу против ове појаве. „Предузели смо — каже Кардељ у једном писму Иву-Лоли Рибару од 12. августа 1942. године — и реорганизацију судског апарата, забранили смо стријељање штабовима, организовали ванредну судску комисију која једино има право да цивилна лица осуди на смрт. А по одредима — одредне судове који једино имају право да осуде на смрт партизане који су се огријешили у својој дужности. Прогласили смо да ће бити стријељан свако који буде на своју руку стријељао“. Писмо Лоле Рибара Кардељу у којем га обавјештава о појавама и посљедицама секташких скретања у Црној Гори, Херцеговини и другдје добро је дошло руководећим људима у Словенији и оно

их је само још више увјерило да су на правом путу кад се онако енергично боре против сличних појава на своме тлу.

На 347. страни *Прегледа* у вези са лијевим грешкама стоји ово: „Застој оружаних акција у августу и септембру користиле су буржоаске снаге да појачају свој утицај у народу у циљу одлагања борби. При томе су им добродошле велике привредне тешкоће и спремност окупатора да у савлађивању тих тешкоћа помогне свима онима који су за „ред и мир“. Оне су се, исто тако, користиле и извесним „левим“ грешкама партијске организације, које су нарочито дошле до изражаја у уништавању „шпијуна“ и „петоколонаша“ у време када борбе нису вођене и када се такви елементи нису у очима народа открили као сарадници окупатора“. Оваква констатација не може се одржати, у првом реду зато што се каже да су ове грешке највише дошле до изражаја у августу и септембру 1941. године, тј. у вријеме када борбе нијесу вођене и када реакционарни елементи нијесу могли бити у очима народа откривени као сарадници окупатора. Истина је, међутим, да се са првим ликвидацијама почело тек у септембру 1941. године, а да су ове ухватиле маха у сљедећим мјесецима када су и те како вођене борбе и када су се петоколонашки елементи могли открити као сарадници окупатора. Посебно је питање да ли су и колико у сваком случају откривени као такви и колико је доказана кривица сваког појединачно.

На мишљење да су скретања која су се на терену манифестовала у неправилном односу између Партије и војске у основи довели до лијевих скретања у питању ликвидације шпијуна и петоколонаша, односно људи који су за такве сматрани, наводи ме факат да је ПК, без обзира на тренутна несналажења, имао у основи од самог почетка, а нарочито после првих писама ЦК КПЈ у јесен 1941. године, правилан став у питању односа према праћанским елементима. Несхватња је било у нижим партијским форумима, али је ПК увијек правилно интервенисао. „И поред тога што је то неколико пута наглашено — каже се у директиви ПК-а од 26. октобра 1941. године нижим партијским организацијама — примјећује се да поједина партијска руководства и појединци још увијек секташе у односу на родољубиве елементе и друге савезнике у борби. То је грешка која може тешко да се освети народноослободилачкој борби и нашој Партији. Комунисти морају да буду свјесни тога да је циљ данашње борбе народно ослобођење испод фашистичког јарма, и да је њихова највећа дужност да у ту борбу уведу све оне који су спремни да у њој учествују или је на ма који начин помажу“. Слично је гледиште о овом питању изложено и у директивном писму ПК ОК-у Подгорица из новембра 1941. године, затим у Закључцима савјетовања ПК од 7. децембра 1941. године и у свим другим материјалима ПК који су третирали ово питање. Када је штаб Ловћенског одреда доставио, крајем новембра 1941. године, један извјештај Главном штабу, у којем са резервом па чак и са скепсом

гледа на притисак грађанских елемената за пријем и улазак у партизане, Главни штаб је реаговао сљедећим ријечима: „У вашем писму има неколико нејасних ствари које нас забрињавају, и то тим прије што је тамо недавно био члан Главног штаба, који је морао са вама та питања расправити. Ви постављате питање активности англофила и како са њима да поступите приликом избора командног састава чета и батаљона. У данашњој ситуацији, цијело је питање народноослободилачког рата противу окупатора главно, сви родољубиви и добронамјерни елементи могу и треба да нађу мјеста у партизанским редовима. Рад и активност таквих елемената не смије бити спутаван, али мора бити контролисан, а нарочито у погледу њиховог политичког рада међу партизанима. Што се тиче њиховог избора у командне саставе, не треба то избјегавати, но с тим ако се покажу као добри борци, уз добре полит. комесаре могу заузимати и долазити за командире чета, команданте батаљона, па чак и за команданте одреда“. Сличних интервенција ПК-а и Главног штаба било је још у неким случајевима.

Али, овдје се може приговорити да се у овим материјалима говори о родољубивим елементима из грађанских редова, тј. онима који хоће и желе да приступе народноослободилачком покрету, а да није прецизиран став и држање према оним елементима из тих редова који су се држали неутрално, пасивно или колебаљиво. Сматрам да приговор у овом смислу има оправдања, јер се практично догодило да су углавном средњем и нижем партијском активу, или још тачније штабовима партизанских јединица, остављене одријешене руке да рјешавају ова питања на терену и врше диференцијацију елемената које су сматрале сумњивим, а то су углавном били они који су се пасивно односили према НОП-у или су на било који начин показивали своје непријатељство према њему. Код неразрађеног или бар непрецизно разрађеног критеријума, а узимајући у обзир сувише велико јачање улоге штабова на штету партијских руководстава, независно од тога што су у тим штабовима били углавном све сами комунисти, и то свакако добри и пробрани, и код непроналажења цјелисходних инструмената, морало је доћи, и дошло је, до секташких скретања, односно прешака у питању ликвидације шпијуна и петоколонаша. У овом погледу ишло се и у другу крајност, а наиме да се питање ликвидације појединаца, обично оних који нијесу довољени у штабове партизанских јединица, препуштало надлежности партијских ћелија или појединаца у њима, чиме су, бар теоријски, отворена врата могућности да још више дођу до изражаја произвољни критеријуми, па можда и лични моменти, независно од тога што је ПК једном приликом указао да је погрешно и недозвољено „за убиства шпијуна искоришћавати крвну освету, зајевнице и слично“.

Кад је ријеч о овоме, није безначајан ни начин на који су вршене ликвидације, без обзира на то о којим и каквим се петок-

колωναшима радило, јер овај није био уобичајен у ранијим временима нити својствен менталитету нашег народа. Овај моменат је, у условима још неизживљеног племенског друштва у Црној Гори, имао снагу са којом се морало рачунати.

Свему овоме треба додати и неке објективне околности које су оваквом развоју ишле наруку, а наиме: с једне стране све јаче и организованије избијање четничког покрета у разним крајевима Црне Горе, а с друге, баш због тога, све јаче инсистирање Врховног штаба и ЦК на ликвидацији пете колоне. Како се ионако помишљало да ће се став ПК у Црној Гори окарактерисати као опортунистички, то се стварно приступило још оштријем курсу у питању ликвидација, што је у оним условима и под онаквим околностима само још више доливало воду на млин петоколонаша и сарадника окупатора.

На основу свега изложеног сматрам да би се скретања у Црној Гори у 1941. и у првим мјесецима 1942. године могла окарактерисати углавном као секташка, до којих је дошло због неразрађеног критеријума у питању ликвидације шпијуна и петоколонаша, који је практично испао, у доста случајева, по много чему више класни него националноослободилачки. Такве погрешке су знатно олакшале окупатору и четничким вођама курс на изазивање грађанског рата и помогле им да привремено заведу или бар пасивизирају велики дио сељаштва и других слојева становништва. Али чак ни тада, кад је била највише дошла до изражаја, ова појава није давала основни печат народноослободилачком покрету у Црној Гори. Напротив, основно је било: велико одушевљење комуниста и свих патриотских елемената у борби против окупатора и његових сарадника, како у периоду у којем су постизани крупни резултати на том плану тако и у периоду осјеке устанка. Да је тако свједочи и чињеница што је криза у коју се запало, дијелом и због ових скретања, брзо преброђена и већ наредне године поново се широко и на солидној основи разбуктао народноослободилачки покрет. Трајније последице су се осјећале само у том смислу што су четници, успјевши да у прољеће 1942. године укључе у борбу против партизана већи дио сељачког и другог становништва, касније играли на карту баука закрвљености и стварно успјели да један дио заведених маса како-тако држе уза се ове до краја или непосредно до пред краја рата. Баш због овога је тешко о овом питању говорити изоловано од осталих питања и општег развоја у Црној Гори, јер како се год о њему говорило, може се, у већој или мањој мјери, стећи погрешан дојам. Само у контексту општих збивања, односно општег приказа, оно ће наћи своје право мјесто и право мјеру.

УТИЦАЈ ЕКОНОМСКОГ ФАКТОРА НА ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ У ПРВОЈ ГОДИНИ НО РАТА

Поред овога, како сам већ рекао, хтио бих да се дотакнем и питања утицаја економског фактора на развитак војних и политичких прилика у Црној Гори у првој години народноослободи-

лачког рата. Овај фактор је био заиста толико значајан и карактеристичан за црногорске прилике да се не може мимоићи чак ни у једном општем прегледу, какав је *Преглед историје Савеза комуниста Југославије*, иако он у овој књизи није нашао своје мјесто, чак ни са једном реченицом. Поготово је неопходна његова разрада у једној детаљнијој студији народноослободилачког рата, јер то је заправо тема за себе.

Проблем исхране становништва и војске у Црној Гори био је акутан тако рећи од почетка народног устанка, али се, наравно, у даљем току, а нарочито од зиме 1941/42. године, поставља у све оштријој форми. Окупација земље и пљачка од стране окупатора залиха хране из магацина преосталих из времена бивше Југославије, кидање веза са Метохијом, Србијом и другим крајевима одакле се храна могла добавити, долазак последице капитулације Југославије великог броја избјеглица са Космета и из других крајева земље и друге неповољне околности које су нанијели рат и окупација, а све то уз ионако скромне залихе хране, које у Црној Гори никад нијесу биле довољне да подмире ни приближно потребе из властите производње, довели су ову покрајину у ванредно тежак положај, а тиме и народноослободилачки покрет у ситуацију да у посебно тешким условима крчи путеве ослободилачке борбе. Схватајући у потпуности тежину тога проблема, руководство народноослободилачке борбе у Црној Гори повело је одлучну акцију за његово рјешавање, бар у толикој мјери да се нико не пусти да скапа од глади и да не дозволи да на том питању крахира народни покрет.

Још на савјетовању Главног штаба са командантима и политичким комесарима НОП одреда од 15. новембра 1941. године донесена је одлука да се „због тешких економских услова под којима живе народне масе“ у границама могућности указује помоћ породицама партизана и свим поштеним и исправним родољубима. У чланку „Питање глади“ из „Народне борбе“ од децембра 1941. године указује се на то да тежиште напора на овом плану треба да преузму НОО-и. Почетком 1942. године приступило се конкретнијим мјерама. Седамнаестог јануара Покрајински комитет је упутио окружним и мјесним комитетима и бироима ћелија директивно писмо којим се тражи да се хитно приступи прикупљању помоћи сиромашном становништву и расписивању народног зајма у истом циљу. Скупштина црногорских и бокељских родољуба у Острогу од 8. фебруара 1942. године, на којој је формиран Покрајински НОО за Црну Гору и Боку, протекла је у знаку појачане борбе против „гладне смрти“ и напора да се преволи овој кризи.

Пошто се прикупљањем добровољних прилога и расписивањем народног зајма није могло доћи до знатнијих средстава за исхрану народа, Покрајински НОО је 16. фебруара послао детаљно упутство среским, општинским и сеоским НО одборима о начину приступања реквизицији „као једином средству које може

помоћи да се равномерно расподијели храна међу све Црногорце и Бокелје“ — како се у поменутом документу каже.

Да би се криза што више ублажила, на ослобођеној територији формирана су или су била у плану да се формирају на погодним мјестима пазаришта, помоћу којих је, углавном путем размјене, требало допринијети извјесној прерасподјели средстава у корист најугроженијих слојева становништва. Али све ове мјере нијесу биле довољне да на дужи рок обезбиједе прехрану војске и становништва, посебно због тога што се ситуација све више компликовала избијањем и јачањем квислиншког покрета у разним крајевима Црне Горе. Зато су предузимане и посебне мјере и чињени покушаји да се до хране дође другим путем, тј. добављањем из сусједних области: Албаније, Санџака, Херцеговине и др.

Од априла 1942. године проблем глади у Црној Гори поставља се углавном као проблем НО војске и партизанских породица, јер су четници и сепаратисти успјели да, користећи поред осталог и кризу у овом погледу, придобију на своју страну и укључе у антипартизански покрет добар дио становништва у Црној Гори. Ратујући неколико мјесеци против удружених снага окупатора и његових сарадника под врло неповољним околностима, црногорски партизани су били посебно угрожени због nestaшице хране, боље рећи од глади, тако да је пријетила опасност да се само због тога њихове формације распадне. Само изванредно јака воља и високи морал борбеног језгра НОВ-е омогућили су да се истраје до краја у тој тешкој ситуацији. У овој фази развоја НОП-а, партизанске јединице у Црној Гори су до извјесне количине хране долазиле углавном кроз борбу или путем помоћи са стране. Знатнија количина хране заплијењена је приликом борбе против квислинга у Озринићима у марту 1942. године. Оперативни штаб за Херцеговину упутио је Главном штабу за Црну Гору и Боку један вагон жита и кромпира, а и касније је слао помоћ. Нешто хране је добављено из Санџака, размјеном за извјесну количину дувана, коју је у ову сврху Врховни штаб ставио на располагање црногорским партизанима. И поред свега тога криза је била више него акутна, тако да читав овај проблем заслужује посебну пажњу обрађивача да би се стекла права слика стварног стања.

Међутим, у овом случају нас више интересује како су и колико овакве економске околности утицале на развитак војних и политичких прилика у Црној Гори у назначеном периоду. Сигурно је, међутим, да је тај утицај био врло велик и да је вршио снажан притисак на општи ток развоја прилика и давао му у великој мјери свој печат. Он се углавном манифестовао као фактор који је у великој мјери опредјељивао конкретне војне и политичке акције партизана или као фактор који је на одређен начин коришћен од стране окупатора и његових сарадника у борби против народноослободилачког покрета. Покушаћу да са неколико примјера то илуструјем.

Морам се аудиторiju извинити за мало дужи цитат из свакако познатог документа — писма Ивана Милутиновића Врховном штабу од 26. новембра 1941. године, из којег се види да је и у питању доношења одлуке о једној тако великој бици, каква је била пљеваљска, доминирао економски фактор. „Обзиром на стање које влада у Санцаку — каже да се у том документу — као и на снаге окупатора у Санцаку, добро би било да се што прије приступи чишћењу Санцака, како би се Народноослободилачки партизански одреди Црне Горе и Народноослободилачки партизански одреди Србије што прије спојили. Чишћење Санцака важно је за нас и ради тога, што бисмо на тај начин добили велике резерве хране, оружја и муниције, а све дотле док не будемо имали довољно хране ми не можемо приступити стварању нити створити мобилне партизанске одреде, који би били покретљиви и могли се лако пребацивати из једног мјеста у друго. Питање исхране партизана за нас у Црној Гори је једно од најважнијих питања, не само за нас него и за Врховни штаб. Све дотле док то не будемо имали ми не можемо тако брзо и лако мобилисати и пребацивати партизана из једног мјеста у друго, за шта је најбољи доказ садање мобилисање и пребацивање партизана у Санцаку. Добијањем резерва хране, па донекле и оружја и муниције од Италијана приликом чишћења Санцака, код нас би се лако поставило питање чишћења градова Никшића, Колашина, Бера на и Андријевице, па чак и Цетиња. Тако очишћена територија имала би природно лако одрживе границе, које би ишле од Проклетија, планинским грбеном Каменика, Лисца, Прекорнице према Никшићу, са свега два употребљива пута, и то један од Подгорице према Колашину, а други Подгорица — Никшић, а који би били лако одбрањиви и то с малим снагама. Овако очишћен териториј дао би велики број слободног и доброг борбеног људства, који би се онда могао бацити на сваки фронт. Ово је један од главних разлога што је Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку хитно приступио чишћењу Санцака од окупатора.“

Изузимајући то колико су предвиђања у вези са освајањем Пљеваља била реална или нереална, чињеница је да су Иван Милутиновић и Главни штаб од те борбе, односно од освајања Пљеваља и још неких градова у Санцаку, очекивали много, тј. у првом реду да ће на тај начин доћи до већих резерви хране за црногорски народ и партизана и тиме битно утицати на даљи ток и развитак народноослободилачке борбе у позитивном смислу, тј. у првом реду у квалитативном смислу, а наиме да ће отклонити сметњу која је онемогућавала или бар у великој мјери отежавала формирање и активност покретних партизанских јединица,

На тешкоће у вези са стварањем лако покретних јединица због недостатака хране указују и многи други савремени документи. У извјештају штаба Ловћенског одреда Главном штабу од 27. новембра 1941. године о томе се каже: „Поводом наређења Главног

штаба да се формирају покретне чете, јављамо да чете које смо створили задњих дана нијесу и не могу бити покретне, јер су у тим четама све сељаци који живе на својим домовима. Ту треба један период рада па да се унутар тих чета стварају партизански водови који би били покретни у смислу пребацивања с мјеста на мјесто по потреби, али би и они живјели код кућа, јер сада, под зимом, није могуће ни на који начин да се обезбиједи исхрана ни најмањих покретних јединица“. Сличних потврда овакве ситуације има још доста.

Ова околност је, даље, битно утицала и на технику народноослободилачког рата, што је дошло нарочито до изражаја у прољеће 1942. године, када је тактиком партизанског начина ратовања требало отклонити разне тешкоће које су НОБ, у односу на непријатељски табор, стављали у неравноправан положај. Чињеница је, међутим, да су се код нас партизанске јединице тешко прилагођавале партизанском начину ратовања, упркос томе што је Врховни штаб на томе стално инсистирао, оправдано сматрајући да је то једини пут да се преодолји ситуација и сачува жива сила. На ово су свакако утицали и други фактори, о чему би више могли казати војни стручњаци, али држим да су економске несташнице у знатној мјери предодређивале у конкретном случају и технику ратовања.

Велике борбе које су се у мају 1942. године водиле око Колашина и Мојковца биле су од стране партизанских снага у великој мјери инспирисане економским мотивима, тј. увјерењем да ће се ослобођењем Лимске долине доћи до знатних резерви хране за партизанску војску. Чак је и Врховни штаб, ни сам немајући могућности да пружи знатнију материјалну помоћ црногорским партизанима, подржавао ову алтернативу. Познато нам је колико све ово није било у складу са многим другим околностима, у првом реду војничке природе, које су, на крају крајева, ове борбе одлучиле у корист непријатеља.

Посебно је интересантно колико су и како онакви економски услови какви су били у Црној Гори 1941—1942. године утицали на одређивање знатног броја људи односно коришћењу од стране четничких и других квислиншких вођа у борби за одбијање маса од партизанског покрета. Није случајно што су избјеглице из разних крајева Југославије које су се у оно вријеме налазиле код нас у највећем проценту приступиле квислиншком покрету. „Питање избјеглица — каже се у једном писму Покрајинског комитета ЦК-у од 13. фебруара 1942. године — насељеника из Метохије и др. крајева, којих има у великом броју, доста је тежак проблем. Усљед тешког економског положаја и реакционарности једног великог дијела избјеглица, ови елементи одлазе из крајева које партизани контролишу, иду према Метохији, а тамо их врбују васојевички четници“. Такође и знатан дио осталог становништва, економски врло слабо стојећег, био је склон да са-

---

мо због овога тражи излаз из ситуације било којим путем и било на који начин.

Дакле, проблем исхране у Црној Гори 1941—1942. године био је до те мјере акутан да се може сматрати приоритетним. Стога се може говорити о специфичностима борбе у Црној Гори баш са гледишта проблема хране, јер је врло вјероватно да ни у једној покрајини ово питање није тако снажно утицало на општи развој прилика као у Црној Гори.